

Vallasek Magdolna Márta¹

TANULMÁNYOK DR. DOMÉ MÁRIA EGYETEMI TANÁR 70. SZÜLETÉSNAJÁRA

Néhány hónappal ezelőtt, Dr. Domé Mária professzor asszony 70. születésnapjának alkalmából látott napvilágot a Bibliotheca Iuridica, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai, Libri Amicorum sorozatának 9. számot viselő tanulmánykötete. A hagyomány értelmében a kötet célja az, hogy a Kar nyugállományba vonuló professzorait ünnepelje, s mint ilyen, a jelen tanulmánykötetet ajánlják a professzor asszonynak tanítványai, munkatársai, barátai és tisztelői, a kötet szerzői és szerkesztői.²

Az említett tanulmánykötet több szempontból is érdekes lehet a romániai jogásztársadalom számára. Első sorban és leginkább azért, mert a benne megjelenő tanulmányok a jogtudománynak egy olyan területével foglalkoznak, amely Romániában, bár jelentősége nem vitatott, méltatlanul kevésbé kutatott és elemzett. Ez a jogterület a szövetkezeti- és agrárjog, amelynek nagy tekintélyű szakértője Dr. Domé Mária professzor asszony.

A kötetben szereplő tanulmányok egyaránt foglalkoznak a szövetkezeti- és agrárjog aktuális elméleti és gyakorlati kérdéseivel, valamint jogtörténeti, magyarországi és nemzetközi jogi aspektusokkal, amelyeknek az alaposabb ismerete tanulságos lehet minden hazai szakember szá-

mára. Ilyen kérdések például a szövetkezeti részjegytőke jogi természete, a magyar takarékszövetkezeti mozgalom fejlődésének neuralgikus pontjai, a nyilvankönyvi bejegyzéssel keletkező jogok kérdése, az agrárüzemek és a földalapjuk jogi szabályozása, az ÁFÉSZ-ek és érdekeltségeik változásának mérlege 1990 és 2000 között, a keletnémet tartományok agrárpolitikája a német újraegyesítés után, a földtörvény módosításának, valamint a szövetkezeti és földjogi szabályozásnak néhány problémája.

Az 1948 előtti magyar jogi szabályozás alapján működő szövetkezetek és egyes gazdasági társaságok jellemzőinek kérdése a hazai jogtörténet szempontjából is érdekes, hiszen az erdélyi szövetkezeti jog kialakulása és fejlődésének kezdeti szakasza a magyar jogi szabályozáson alapszik. A jogtörténeti és jogelméleti szempontból is egyaránt érdekes tanulmány a szövetkezet, a részvénytársaság, a közkereseti társaság és a betéti társaság főbb jellemzőit veti össze, kiemelve azokat a szabályozási különbségeket, amelyek a szövetkezetek egyediségét megeremtik. A szerző (Dr. Réti Mária) szavaival élve a szövetkezetek gazdasági lényege leginkább abban határozható meg, hogy egy olyan társas vállalkozási formáról van szó, ahol a tag közreműködik, az-

¹ A szerző szövetkezeti jogi kutatását a Sapientia Kutatási Programok Intézete támogatja.

² A kötet szerzői: Dr. Bobvos Pál (egyetemi docens, JATE), Dr. Csák Csilla (tanszékvezető, egyetemi docens Miskolci Egyetem), Dr. Fekete István (a Szövetkezeti Kutató Intézet igazgatója), Dr. Hársfalvi Rezső (a Jogi Továbbképző Intézet igazgatója), Dr. Horváth Szilvia (Ph.D. hallgató, JATE), Dr. Kurucz Mihály (egyetemi adjunktus, ELTE), Dr. Pál József (A Szövetkezés c. folyóirat főszerkesztője), Dr. Prugberger Tamás (egyetemi tanár, Miskolci Egyetem), Dr. Réti Mária (egyetemi docens, ELTE), Dr. Tanka Endre (egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem), Dr. Tóth Lajos (tanszékvezető egyetemi docens JATE), Dr. Vass János (tanszékvezető egyetemi docens, ELTE), Dr. Veres József (professzor emeritus, JATE), Dr. Zsohár András (egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem).

az a tag igénybe veszi azt. Általános tételként a szövetkezet gazdasági tartalmának elemzését követően az rögzíthető, hogy a szövetkezet elsődlegesen „személyek” egyesítésére szerveződött társas vállalkozási forma.

A különböző gazdasági társaságok jogi szabályozásának gyökere azonos, hiszen az általános jogi alapot az 1875. évi Kereskedelmi Törvény jelentette. A jogalkotásnak ebben a szakaszában „az egyes társas vállalkozási formák gazdasági tartalmának különbözőségét elsősorban a tagsági jogviszony érvényes létrehozása, a tőkeképzés, a tagsági jogviszony tartalma és a vagyoni jogi kérdések rendezése” jelentette. A tanulmány a szövetkezetekre vonatkozó kezdeti jogi szabályozás és az annak alapján megjelent joggyakorlat tükrében mutatja be a szövetkezeti intézmény sajátos jogi jellegét, amely már akkor jól megfigyelhetően elhatárolta az egyéb vállalkozási formáktól. A részvénytársasággal való összehasonlítás eredményeként vonja le a szerző azt a következtetést, hogy „a vagyoni jogi kategóriák forgalomképességére vonatkozó szabályok tükrözik, hogy a szövetkezet gazdasági célokat hordoz elsődlegesen, de ugyanakkor a szociálpolitikai céljai is rendkívül fontosak. Alapításnál az önszegély, a kölcsönösség gondolata dominál. Ez pedig azt jelenti, hogy a szövetkezetek esetében egyáltalán nem érdektelen a tagok személye.” Mindez ellentétben áll azzal, hogy a részvénytársaság esetében a tagsági jogviszony fontos jellemzője az anonimitás, s a tagok kilétének kisebb jelentősége van a társaság működésének szempontjából.

A fenti gondolatot nem csupán jogtörténeti érdekességűnek, hanem hazai társadalmi viszonyaink között bizony elgondolkodtatónak és aktuálisnak találom, hiszen továbbfejlesztve a gondolatot, és végigtekintve a közelmúlt nemzetközi tapasztalatait is, azt a következtetést kockáztathatjuk meg, hogy a romániai (erdélyi) szövetkezeti intézmény esetleges újjáéledése nem csak gazdasági, de egyúttal szociális téren is pozitív eredményekhez vezethet (illetve vezethetne).

A fenti tanulmány jelentőségét hangsúlyozza az is, hogy a szerző nem elégszik meg a szövetkezeti jogi szabályozás elemzésével, hanem de lege ferenda javaslatokat tesz a hatályos magyar szövetkezeti szabályozás felülvizsgálatához, rögzítve az előző elemzés alapján levonható tanulságokat is.

A szövetkezeti jog fejlődését elemzi egy másik tanulmány is, amelynek központi témája

azonban a szövetkezeti jogi felelősség szabályozása. A szerző (Dr. Veres József) nemcsak tudományos igénnyel, de a témát kevésbé ismerő jogászok számára is rendkívül élvezetes stílusban értekezik a szövetkezetek jogi felelősségének, illetve a szövetkezeti jogi felelősségnek a kérdéséről. Valóban „van-e lényegi különbség a szövetkezet jogi felelőssége (itt első sorban az anyagi kártérítési felelősségre gondolok) és a sajátos szövetkezeti jogi felelősség között”, teszi fel a kérdést a szerző, s erre keresi a választ a kezdeti jogi szabályozástól a hatályos jogi szabályozásig végbement szemléletváltozás elemzésével.

A szövetkezeti jogi felelősség kérdéseinek tisztázására már a Kereskedelmi Törvény és annak kiegészítő jogszabályainak alkalmazása során felmerült az igény. A kereskedelmi törvénnyel ellentétben, amely egyaránt megengedte a szövetkezeteknek korlátlan vagy korlátozott felelősség mellett való megalakulását, a tizenkilencedik század végére megjelenő új szövetkezeti jogi szabályozás kizárta a korlátlan felelősséget „nehogy a támogatásra szoruló egyének a szövetkezetbe való belépéstől egész vagyoniuk kockázatása miatt visszariadjanak.”

A szövetkezeti jogi felelősség meghatározása tekintetében a szerző Dr. Domé Mária definícióját tartja a legvilágosabbnak. Nézete szerint „a szövetkezeti jogi felelősség nem más, mint a kollektív felelősségnek a szövetkezet adottságaihoz szabott, viszonylag önálló alakzata. A viszonylagosság abban áll, hogy a tag felelőssége tartalmában a munkajogi felelősséghez hasonló, sok esetben azzal egyező, a szövetkezet felelőssége pedig a polgári jogi felelősségi szabályoktól kölcsönzött szabályokra épül.”

A közelgő Európai Unióhoz való csatlakozás kapcsán felmerülő, a földpiac szabályozásról rendelkező közösségi jog és a tagállam joghatóságának kérdését tárgyalja Dr. Tanka Endre tanulmánya, a jogi kollózió gyökereiből kiindulva és a magyar földjogot érintő uniós csatlakozási megállapodást elemezve.

Az alapkérdés, amelyet a szerző feltesz a következő: „Magyarország uniós csatlakozási törekvéséről fogva, de még inkább az Európai Megállapodás megkötésétől a hazai földjog létkérdése lett saját önazonosság-tudatának a tisztázása: az *acquis communautaire* kötelező normáihoz jogharmonizációs kötelezettségként való felzárkózás milyen hatáskört enged a földviszonyok szabályozására?”

A felvetett probléma tisztázásának lényege az, hogy ettől függ, érvényesíthető-e a nemzeti birtokpolitika, vagy sem, s ha igen, milyen tartalommal. A szerző arra a kérdésre is választ keres, hogy vajon a Közösségnek a tagállamokra kötelező földpolitikai követelményei egyeztethetők-e a magyar nemzeti érdekekkel.

Persze ez utóbbi kérdésfeltevés, véleményünk szerint, több szempontból is vizsgálható, mivel el kell fogadnunk azt a tényt, hogy nehezen határozható meg teljesen objektív és konkrét támpontok alapján, s bármely politikai vagy érdekcsoportosulásnak tetszően, hogy mi tekinthető nemzeti érdeknek. S annál inkább nehezen meghatározható, hogy melyik a megfelelő út annak a bizonyos nemzeti érdeknek a megvalósításához.

A római szerződés ugyan kimondja, hogy a „Szerződés nem érinti a tagállamokban fennálló tulajdoni rendet”, ennek ellenére, a szerző szavaival élve „hamar kiderült azonban, hogy csak téveszme vagy álságos félrevezetés leplezheti ideig-óráig a közösségi jognak a tagállamok földtulajdoni és földbérleti viszonyaiba behatól, egyre erősebb piacsabályozó diktátumát.” A jelenlegi helyzetben az EU Bizottsága a csatlakozni vágyó államoktól immár a földpiacuk teljes liberalizációját követeli. Éppen ezért egyértelmű, hogy a magyar fél csatlakozási tárgyalásait ez a körülmény határozta meg.

Ami a közösségi földjog kérdését illeti, abból kell kiindulni, hogy az EU a tagállamok földjét, mint természeti erőforrást, rendeltetésétől függetlenül tőkének tekinti. A közösségi jogforrások elemzését követően a szerző az EU új alkotmányos Chartájának 7. cikkét tekinti a legfőbb jogi alapnak arra, hogy a jövőben a tagállamok a „földtulajdoni és földbérleti piacuk intézményrendszerét ne alakíthassák szuverén döntéseikkel, hanem jogharmonizációs kötelezettség címén a jogalakítást alávevessék a szabad tőkeáramlás Brüsszel által megfogalmazott igényeinek.”

Tanulmányának befejező részében a szerző a magyar földjogot érintő uniós csatlakozási megállapodással foglalkozik. A Luxemburgi Megállapodás lényegét abban látja, hogy a csatlakozástól számított hét éven keresztül Magyarország jogosult fenntartani a külföldiek számára a termőföld tulajdonszerzésére fennálló tilalmat, azonban meg kell szüntetnie azt a védett természeti területek tulajdonjogára nézve.

A „türelmi idő” engedményének fejében Magyarország kettős kötelezettséget kellett vállal-

jon, egyrészt azt, hogy az adott periódus lejártá után földtulajdon szerzési jogot biztosít bármely külföldi jogi személy, köztük a gazdasági társaságok és a szövetkezetek számára is, másrészt azt, hogy az átmeneti időszakban a tilalom alól kivételt engedélyez az egyes uniós állampolgárságú személyek, az „önfoglalkoztató földművesek” földtulajdonszerzése javára.

Az sem érdektelen kérdés, mire Románia csatlakozási tárgyalásai előrehaladottabb fázisba kerülnek, javul-e az agrárjog és szövetkezeti jog elismerésének és ismeretének helyzete. A pozitív irányú változásnak több feltétele is van, amelyek közül az egyik legfontosabb a szakoktatás helyzetének a megváltoztatása. Jelenleg a szövetkezeti és agrárjogi oktatás egyáltalán nem, vagy esetleg választható tantárgyként jelenik meg a jogi és közgazdasági egyetemeken tantervében, amelynek aztán a jelenleg fennálló szakember hiány az egyenes következménye.

Dr. Tóth Lajosnak a magyarországi agrárjogi oktatás helyzetéről beszámoló tanulmánya bizonyítja, hogy ezen a téren Magyarországon is hiányosságokkal kell számolni.

A „socialista jogrendszerben” a mezőgazdasági jog két jogágot foglalt magába, a földjogot és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogot. A szövetkezeti jog elméleti megerősödésének eredményeként az 1980-as években Szegeden kezdődött meg a szövetkezeti jog, mint önálló jogág oktatása. Ugyancsak abban a periódusban lépett elő önálló stúdiummá a földjog is. A szerző megállapítása szerint a földjogi stúdium az 1990-es évekre teljes válságba került, mivel az addig megjelent szakirodalom nagy része elavult. „várható volt a hatályos joganyag gyökeres deregulációja, és nem utolsósorban számolnunk kellett azzal a ténnyel is, hogy a jogállam elvén alapuló új földjogi törvényhozás csak egy lassú folyamat eredményeképpen fog bekövetkezni.” Ennek a fejlődésnek az eredménye az agrárjog, mint új stúdium kialakulása.

A közlésre összegyűjtött adatokból kiderül, hogy Magyarországon jelenleg közel háromezer joghallgatót képeznek évente, s ez a feladat mindössze huszonöt oktatóra hárul. Akárcsak Romániában is, az egyik legnagyobb problémát a tankönyvek illetve egyetemi jegyzetek hiánya jelenti. Ennek a hiánynak az okát a joganyag folyamatos változásában kell keresni.

A szövetkezeti jog tanulmányozásának jelentősége növekvőben van, hiszen a nemzetközi

szervezetek kiemelkedő figyelemmel foglalkoznak a szövetkezeti intézménnyel és a kormányokat támogatásukra ösztönzik, bár ennek hatása Magyarországon még alig érződik, derül ki Dr. Pál József tanulmányából.

A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége 1995-ben a Manchesterben megtartott kongresszusán a szövetkezeti identitás és a szövetkezés nemzetközi alapelveinek újrafogalmazását tűzte ki céljául. Amint azt a szerző kiemeli, „a módosítások a globalizáció hatásait a szövetkezetek, valamint tagjaik együttműködésének erősítésével, a helyi szintet meghaladó integrációt elősegítő szövetkezeti szervek létrehozásával, s a közösség életébe való erőteljesebb beágyazásukkal törekednek ellensúlyozni.”

Az Európai Unió Tanácsának valamint a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnak a 2002-ben közzétett dokumentumaiban az a szándék jelenik meg, hogy a szövetkezetek helytállásának érdekében erőteljesebb eszközök álljanak rendelkezésre. A másik jelentős probléma, amelyet hazánkban is érzékelni lehet, az a szövetkezeteket körülvevő kedvezőtlen politikai légkör, amelynek enyhítése úgyszintén a nemzetközi szervezetek figyelmének központjában áll.

Az Európai Unió Tanácsa 2002-ben „Szövetkezetek a vállalkozóbarát Európában” címmel tett közzé egy ajánlást, amelynek jelentős gondolata az, hogy „A szaktudást, az innovációhoz való kapacitást hatékonyabban tudják alkalmazni azok a vállalatok, amelyekben az alkalmazottaknak, a tagoknak valódi hatásuk van a menedzsment döntéseire. A szövetkezeti forma ideális eszköz erre.” Éppen ezért a kormányok stratégiai döntési körébe kell vonni a szövetkezetek létrehozásának és működésének az elősegítését, emeli ki a szerző a dokumentum talán legfontosabb szándéknyilatkozatát.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 2002-ben napvilágot látott ajánlása ugyancsak erőteljesen hangsúlyozza a kormányok és érdekképviseltek feladatait a szövetkezetek támogatásában, kijelentve, hogy „a szövetkezetek fejlesztését úgy kell tekinteni mint a gazdasági és társadalmi fejlődés egyik, mind nemzeti, mind nemzetközi szempontból jelentős pillérét.”

A kötetben szereplő többi tanulmánytól témájában kicsit eltérő Dr. Prugberger Tamás munkája, amely a gazdasági fejlődés, környezeti károk és a környezeti károkért fennálló felelősség rendkívül aktuális kérdésével foglalkozik. Kiindulási

pontként leszögezhető az a tény, hogy mivel az emberi környezethez kapcsolódó tényezők köre igen széles, a környezet és környezeti kár fogalmát tágran szükséges meghatározni. Közismert tény, hogy a globalizáció káros hatásainak következményei a földi élet feltételeit veszélyeztetik, a különböző szennyező anyagok felgyorsult környezetbe juttatásának következtében. Észrevehető, hogy az egyes környezeti károk láncolatosan újabb káros hatásokhoz vezetnek.

A környezeti károkért fennálló felelősség elemzésekor a szerző az amerikai környezetjogi kártérítési elméletre utal, amely „kiiktatta e területről az adequat okozatosság elméletét, vagyis azt, hogy a károkozó csak azért a kárhatásért felel, amely az ő cselekményéből vagy mulasztásából okszerűen adódik, illetve amely kárkövetkezmenyekkel számolnia kellett. Ehelyett a környezeti jogi kártérítési jogdogmatikába a komplex és a láncolatba az inadequat-ság esetén is bennmaradó kártérítési elmélet került, amely azt jelenti, hogy mindenki, aki a körláncolatban közreműködött, a saját adequat kárelőidézéséért és annak továbbgyűrűződésének arányában felel.”

A tanulmány talán legérdekesebb gondolata az a javaslat, hogy éppen úgy, ahogy az ENSZ bevezette a háborús agresszió fogalmát és a vele szembeni közös fellépést, be kellene vezetni a környezeti agresszió fogalmát is, és az ilyen állammal szemben a tagállamoknak szintén közösen kellene fellépni. Ezáltal elérhető lenne az, hogy az ENSZ a környezetszennyező vagy azt eltűrő államokkal szemben a háborús jóvátételhez hasonló „környezetvédelmi jóvátételt” vehessen ki, amely anyagilag is számottevő joghatárnyit jelentene.

Terjedelmi okokból kifolyólag nem ismertethettem teljes részletességgel a kötetben szereplő tanulmányokat, s így bemutatásuk természetesen vázlatos és hiányos. Ajánlom azonban minden itthoni szakembernek, akit érdekel a szövetkezeti- és agrárjog kérdése, a kötet részletesebb tanulmányozását, amely hiánypótló lehet, annál is inkább, hogy ezeknek a jogágaknak az itthoni szakirodalma meglehetősen szegényes.

Függetlenül témakörének aktualitásától, a jelen kötet célját is követendő példának találok, hiszen itthoni professzoraink többsége is megérdemelné, hogy nyugállományba való vonulásának alkalmából hasonló tanulmánykötettel tisztelegjenek, sokszor több évtizedes tudományos munkásságuk előtt a fiatalabb kollégák, egykori diákjaik.